

«DEDE GORGUD» BOYLARI VE ÇAĞDAŞ AZERBAJCAN EDEBİYATI

Doç. Dr. Alaeddin Mehmedoğlu ALİYEV
Dr. Şamhelil Hetemoğlu MEHMEDOV

Son yirmi yılda edebiyatşünaslıg sahasındaki araştırmaların bir kolu kendi tutumu ve sistematik seciyye taşması ile dikkati daha çok celb edir. Dünya, o cümleden Türk halklarının edebiyatşünaslıgında yazılı söz sanatının folklorla alakası konusunun araştırılması tebi, kanuna uygun edebi proses karakteri almıştır.

İçtimai şuurun secciyyevi bir forması olmag üzere yazılı edebiyat cemiyetin inkişafı fövğünde durmag, halki milli servete çevrilmek üçün halk yaratıcılıgına daha çok yahındır. Şu, bir sıra sebeblerle bağlıdır. Edebi folklor tarihi kategoriyadır ve tarihi konkretlik, derin beşerilik, halkilik ve ümumilik ölçüsünün genişliyi, folklorlarda zamanemize kadar gelib çatmış enformasiyaların tastigi folklorada edebi kaynak, tarihi kategoriya, bedii-estetik manba gibi gayıdışın esasında duran objektiv sebebler, esaslı amillerdir.

Bedii medeniyetin temel taşları olan halk yaratıcılıgı saheleri, hüsusen manaviyyat mektebi sayılan ağız edebiyatı, genetik olarak ince sanatla sıkı bağlıdır.

Zamanın en nüfuzlu ve kudretli yazarları řu gün de miflere halk ya-

radıcılıgına hüsusi bir marağla, eh-tirasla üz tutur ve bedii yaratıcılıglarında behrelenirler.

Zemanemizin mütefekkir ve en çok yayınlanıb ohunan sanatkarı Çingiz Aytmatovun yaratıcılıgı kendi folklorizm ile seçilen büyük bir sanat dünyasıdır ve bu meşhu yazar üçün folklor, mifologiya «tefekür metodu, real gerçekliyi öyrenme ve yozma vasitesidir».

Başka halklarda olduğu gibi, Azerbaycanda da folklor yazılı edebiyatın beşiyi olmuş, Nizami Genceli'den başlamış ta bu güne gibi folklor bedii yaratıcılıg sahesinde çalışanların behrelendikleri, istifade etdikeri, bedii-estetik deyerinin derinliyi, mezmununun edebi-felsefi, tarihi-sosyoloji güncelliyi ile zamanın fövğünde duran eveysiz manba, kaynak, söz serveti hazinesidir. Edebiyatşünaslıgımızda Nizami Genceli, İmadeddin Nesimi, Muhammed Füzuli, Molla Penah Vagif, Mirze Fatalı Ahundov, Gasım Bey Zakir, Seyid Azim Şirvani, Necv Bey Vezirov, Mirme Alakber Sabir, Abbas Sehhet, Neriman Nerimanov, Abdurrahman Bey Hagverdiyev Celil Mehmedguluzade, Cefer Cabbarlı, Semed Vurgun, Süleyman Re-

himov, Ali Veliyev, Bahtiyar Vahabzade, Nebi Hezri, Hüseyin Arif, Mehmed Araz, Mehmed Aslan ve başkalarının yararlı çalışmalarının folklor zineti, ağız edebiyeti yükü dissertasyonlar için m0vzu olmuştur. Şu araştırmaya ve kalem mehsullarında folklorumuzun mühtelif janr ve n0vlerinden behrenelenme faktörleri çoksaylıdır. Şu makalada yalnız ifadan çıkıp abidede çevrilmiş ulu «Dede Gorgud» boylarından çağdaş sanatkarlarımızın istifade etmelerinden yığcam bahs olunacaktır.

Şu gün «Dede Gorgud» dünya ölçüsünde tedgigatçı-okuçu marağı kazanmış kıymetli sanat abidesidir. Dastanın çağdaşlık bakımından büyük ehemmiyet kesb eden hüsusiyyetlerinden biri onun çağdaş edebi-bedii prosesde manbaya, kaynağa çevrilmesidir.

Şu gün «Dede Gorgud» boylarına büyük bir marağ var ve böyle hal tesadüfi deyil. «Her hangı bir halk edebi irsi ne kadar zengin olsa da-bir ya iki esas kitaba, temel kitaba, Anne kitaba malikdir. Böyle baş kitab halkın varlığını en dolgun ve bitkin şekilde aks etdirir.

...Halkın hayat tarzı, güzeraını, edeb-erkan kaydaları, adet-gelenekleri, milli karakterin ruhu ve derin mahiyyeti böyle eserlerde tam şekilde ifade olunur.

...Azerbaycan halkının kadim şah eseri. Anne kitabı «Dede Gorgud» destanıdır (I, 79).

«Dede Gorgud» halkın «etik ve estetik deyerlerini» göstermekle yanaşı, onun yaratıcı tefekkür ve benzersiz teheyül genişliyini eks etdiren abidedir, sanat aynasıdır. Eyni zamanda, sanatta ölçüdür, edebi-estetik ölçütüdür.

«Dede Gorgud» halkın Anne kitabı gibi, hazırda hüsusi marağ obyektine çevrilib ve şu marağ kendi ölçüsüne göre dünya ölçülüdür, bütün Türk dilli halkların araştırmacılarının

dikkat merkezindedir. Türkologiya problemleri üzre Sovetler Birliyi ve Türk Cumhuriyeti alidlerinin birinci kollektivumunun yalnız «Kitabi-Dede Gorgud» problemlerine hesr olunması hemin marağ ve dikkatın tarihi tesdigi idi. Gorgudşünasların bu uluslararası görüşü bir daha tesdigledi: «XI yüzyıllıkde yazıya alınan, lakin o vakıta kadar ağız edebiyatı kibi yüzyıllıklar boyu dilde, ağızda dolaşan «Dede Gorgud» boyları... mensub olduğu halkın tarihi, coğrafiyası, etnografyası, medeniyeti, incesanatı için sanballı kaynakdır».

Kollektivum abidenin yaranma tarihinin dakikleşdirmesini, ensiklopedik sözlük tertib edilmesini, boyların siirsel hüsusiyyetlerinin öyrenilmesini, frazeologiyasının ayrıca tedgigat obyektine çevrilmesini zeruri problemler kibi geyd etdi. Şu bakımdan «Dede Gorgud» boylarının çağdaş edebiyatımız için kaynak olması olgularının araştırmılması meselesi de güncellikdir. «Dede Gorgud» boyları halkın tarihi-estetik zövg yaddaşı olmagdan başka hem de şu günkü yazarlarımız, bilim adamlarımız için konu, düşünce manbayıdır, «tefekkür metodudur, gerçekliyi öyrenme ve yozma vasitesidir».

«Kitabi-Dede Gorgud»un Azerbaycan'da yayınlanması ve araştırmılması tarihinin yarımamlık salnamesi var. Böyle ki, abide 1939, yılda Prof. Dr. H. Araslı'nın giriş sözü ve izahları ile latın alfabesinde yayınlanmış, sonralar Prof. Dr. E. Demirçizade abidenin dilini tedgig etmeye başlamış, «Garaca Çoban» adlı cocuğ piyesi yazmışdır. 1937. yıllarda boyların yayınlanması ve araştırmılması gadağan, yasag olunmuşdur. «Dede Gorgud»un ikinci hayatı 1950. yılların ortalarından başlamışdır: Dastan Rus dilinde yayınlanmış, edebiyatçılar, bilim adamları abidenin öyrenilmesini girişmiş, Halk Resamı M. Abdullavev boyların motifleri esasında resimler ya-

ratmış, «Kitabi-Dede Gorgud» 1961. yılda Kiril alfabesi ile yayınlanmıştır. O.Ş. Kökyay, M. Ergin (Türkiye) A. Sultanlı, M. H. Tehmasib, Ş. Cemşidov, K. N. Veliyev, K. Abdullayev, S. Aliyarov, E. Alibeyzade (Azerbaycan) ve başkalarının makala ve kitapları rayaerseye gelmiştir.

Dastan'ın «hayat hikayesi»nde üçüncü merhele 1970. yılları ehate eddir. Hemin dövrdede Dastan'a marağ daha da artmış, onun tadgigi geniş ve çohtarafılı bir seciyye kesb etmiş, boyların pedagoji, filoloji, estetik, felsefi, tarihi bakımdan araşdırılması başlanmışdır. İلمي marağın artımı yaradıcı tefekkür sahiblerinin dikkatını Dastan'a istigametlendirdi. Dastan Anne kitabı kibi bedii yaradıcılığ kaynağına çevrildi.

İlkin araşdırma böyle bir ümümleşdirme aparmag için esas verir ki, «Dede Gorgud» boyları şiirsel, dramaturgiya, nesr, ressamlıg, sinema ve bale kibi sanat saheleri için konu, gerekçe ve düşünce kaynağı olmuştur; şu edebi-bedii yaradıcılığ marağı azalmır, eksine, daha da yoğun bir biçimde sistematik seciyye daşıyır.

«Dede Gorgud» abidelerinden behrelenmekle yaradılmış ilk sanat eserleri M. Rızaguluzade ve E. Demircizade'ye mahsusdur. M. Rızaguluzade'nin «Anne üreyi, dağ çiçeyi», «İl gücü», «Deli ozan» minyatür uzun öyküleri çocuk ve gençlerin en çok sevdiyi eserlerdendir. Dastan'ın bedii yaradıcılığda manbaa, kaynak gibi hüsusi tutumu son yıllar daha da artmıştır. Şurada şiirsel sanatı aşağıdaki mezmun tarafları kesb edir: şairler şiirsel makamlarda Gorgud gahramanlarını hatırlayır, lirik veya epik obrazları abidenin kişilerine benzerler. 1. «Dede Gorgud» boylarının düşünceleri şiirsel-tarihi zemin kibi götürülür, zamanın problemleri o zeminde şerh olunur. 2. Dastan'ın her hangı gerekçesi tarihi-bedii metin parçasında kaleme alınır, boyların

esas estetik-felsefi gayesi, mazmunu, uzun şiir, piyes, uzun öykü için konu olur...

M. Araz, Hidayet, A. Abdulla, S. Alioğlu, C. Cavadlı, A. Hesenli, E. Nahçıvanlı ve başkalarının eserleri birinci, ikinci ve üçüncü gruba aid şiirsel nümünelere dahildir.

Hidayet'in «Dede Gorgud» şiirinde Azerbaycan illerinde Gorgud öyüdüne-ulu Dede nesihetine emel olunduğu geyd edilir, ilimizin geleneklerinin mükaddes ve hümanist keyfiyetleri açıklanır, şiirsel makamda zamanın, dövrün belaları lirik-felsefi aharla ilgilenir :

...Yadın toprağında gözümüz yokdur,
Özge'nin varyyla ne işimiz var?
Halkımın evvelden gözleni tohdur,
Fakat... çok geribe gerdişimiz var.
Düşman gılcını goymayıb gına,
Biz dost ahtarmışığ, o, nifret gezib;
Duz-çörek goymuşug desterhanına,
Arhadan vurmağa o, fırsat gezib.
...Dönüb gürürümüz daşkın bir sele,
Herden namerdlerden yaralanseg da.
Bir ganlı çay ile, köprüler ile
Bir ürek ikiye paralansa da!

Sonuncu grup eserlere en iyi ve helelik listesi tamamlanmış sayılanlar dahildir: Bulud Garaçorlu Sehendin «Sazımın sözü» uzun şiirler silsilesi; Nebi Hezri'nin «Efsaneli yuhular», «Annemin bacıları» uzun şiirleri.

Araşdırıcıların geyd etdiyi gibi, Şehriyarın «Heyder Babaya Selam» eserinden sonra Güney Azerbaycan'da ikinci görkemli edebi hadise «Sazımın sözü» sayılır.

Sehend ş eserinde «Dede Gorgud» boylarından altısını şiirsel hedef seçmiştir. Birinci cildde-«Sazımın sözü»nde «Duha Goca oğlu Deli Domrul», «Dirse han oğlu Buğac», «Ganlı Goca oğlu Ganturalı» boyları, «Dedemin kitabı»nda-ikinci cildde. «Garacı çoban», «Bekil oğlu İmran» ve «Tepegöz» boyları nezme çekilmiştir. Halgın dastan yaradıcılığı geleneyinden yaradı-

cılığa behrelenen Sehend bedii vasite olarak her edebi dastanın evveline «Başlanış», sonuna ise «Gurtarış» elave etmekle onları halkının, vatanının çağdaş siyasi-ictimai hayatı, veziyeti ile alakalandırır (3, II). Uzun şiirlerde boyların mazmununun mukayisesi akademi üyesi Mirze İbrahimov'un: başlanışlarda şair «dastanın humanizm ruhu ve münderecesini inkişaf ettirmiş, bu günkü insanın mübarizeleri ve arzuları ile aşılması, hayat hakkında, insan hakkında bir sıra giymetli fikirler söylemiştir» fikrini tasdik edir⁴.

Halk şairi Nebi Hezri folklorizmde «Dede Gorgud» boyları başlıca yer tutur. Mazmunundan da aydınlaşır ki, N. Hezri'nin «Efsaneli uygular» uzun şiiri «Salur Gazanın evinin yağmalanması» boyu esasında yaratılmıştır.

Hem «Dede Gorgud» boyları, hem de «Efsaneli uykular» tür (janr) itibarı ile gahramanlık dastanıdır. İkinci bir cehetden hadiselerin inkişaf dinamizminde uygu edebi vasite gibi mühüm yer tutur. Hem edebi folklor nümunesinde, hem de uzun şiirde (poema'da) konu ferglenmir, hadiseler aynı cür cereyan edir.

Nebi Hezri şiir sanatında «Dede Gorgud» boylarının şiirsel kaynak gibi rolü yuharıda geyd olunan eserle mehdudlaşmır. Böyle ki, şair «Dede Gorgud» boylarına sonra da gayıtmış ve bedii-estetik meramla gayıtmamı müellif kendi böyle şerh etmişdir: «Ana» uzun şiiri üzerinde işleyirdim... bende bir fikir doğdu: bu gün, XX asrın goynunda gürurla yaşayıb, ömrünü başa vurmuş annemin ma'navi bacıları (kız kardeşleri) kimler olmuşdur? Hayalım uzag yüz yıllıklara getdi... Hatirime Burla hatun geldi, Nüşabe göz önüne keçdi. Mehsetini düşündüm. Hecer'in kahramanlığını hatırladım. Bene öyle geldi ki, annem kendi kız kardeşlerinin saf annelik duyularını, kadın müdrikliyini, ka-

dın şairaneliyini ve kadın merdliyini kendinde cemleşdirmiş ve benim asrıma kadar getirib çatdırmışdır. Onunçün de ben «Annemin kız kardeşleri» adı altında silsile uzun şiirler yazmaq fikrine düşdüm. Türk-Azerbaycan kültürünün kadim ve ebedi abidesi «Dede Gorgud»a müraciet etdim. Ve «Efsaneli uygular» uzun şiiri yazıldı».

«Dede Gorgud» boyları ile yaratıcılığ işleme'sinde ünsiyet şu uzun şiirlerle bitmedi. Nebi Hezri az sonra bu konuda sahne eseri de yaratmışdır. «Toprağa sancılan kılınc» piyesi edebi kaynaktaki derin beşeri-humanist deyerleri tebliğ etmesi bakımından tarihle çağdaş dövrümüz arasında ma'navi alakaya çevrilir. Dastanın romantik-kahramanlık konusu, gerekçesi ferdi orijinal üslubda, başka bir edebi janrda çağdaşlık kısa görünüşünde halga çatdırılmışdır. «Salur Gazanın evinin yağmalanması» boyunun gerekçeleri esasında yaratılmış sahna eserinde dastanın gelenekli suretleri hüsusi yer tutur. Müellif «Dede Gorgud» konusunda taze eser yazmağı karşısına maksad goymamış, akademi üyesi Bekir Nebiyev'in geyd etdiyi gibi, «Dede Gorgud»un ölmez ruhunu, romantik-kahramanlık mazmununu, bir sıra suretlerini hifz eden, taze, orijinal eser yaratmışdır.

«Deli Domrul» boyu dramaturji makamları, derin felsefi mezmunu ile yazar Altay Memmedov'un da dikkatini celb etmişdir. O, boyun mezmunu ve gerekçeleri esasında aynı adlı komedi yazmış, eser Gence Dövlət Teatrında uğurla tamaşaya goyulmuşdur.

«Kitabi-Dede Gorgud»daki beşinci boy esasında kaleme alınmış piyese Dirse han oğlu Buğac, Bayburanın oğlu Bamsı Beyrek, Basatın Tepegözü öldürdüğü boyların gerekçelerinden de istifade olunmuşdur.

Altay Memmedov «Duha Goca oğlu Deli Domrul boyu»nu eserin esa-

sına goymuş, kadim dastandaki konu ve ideyanın çağdaşlık bakımından ferdi bedii tesfirini vermiştir. Müellifin edebi menbeye münasibeti tegdire layıktır. O, konu hettini esasen sahlamış, fikri-estetik gayeni ustalığla ifadeye nail olmuştur.

Deli Domrul köprü saldırır. O, yad illerdeki döyüşlerden, talandan yorulub mu? Yok, Deli Domrul, Dede Gorgud'un uyguda verdiyi nesiheti yerine yetirir: «İlin adını tikili ucaldar...» Köprü salmag davadan, bina uçurmagdan, baş kesmekden bin kere çetindir, zordur. Domrul döyüşlerden, baş kesib kan tökmekden usanıb. O, bağ salmag, toprak üzerinde gül-çiçek bitirmek, eyri yollarla bin ezabla nehirden keçenleri doğru yola gaytarmag, bir-birini içeriden didip-parçalayan Daş Oğuz'la İç Oğuz'u köprülerle birleştirmek isteyir. Domrul inanır; onun köprüsü bin yıllarla yaşayacag! Köprü, Dede Gorgud sözlerinde, ülfet, sevgi, güdret, hörmet, hikmet gibi manalandırılır. İlden -ile köprü salmag, üreklere üreklere, dileklerden dileklere köprü salmag savab işdir...

Deli Domrul dilinin belasına düşür. O, igidlerin canını namerdlikle alan al kanadlı Ezrayilla üzleşir, hayat uğrunda çarpışır. Dramatik-komik zeminde cereyan eden hadiseler boyu okucu, sehirci şu günümüzle sesleşen fikirlerle rastlaşır. Domrul soruşanda ki, şu on beş bin yılda beşer övladı hec yaşlaşmayıb mı, Ezrayıl deyir: «...Şimdi, şükür, adam-yeyen yokdur. Ama bir-birine badalag gelen kaç kadar istesen Tamahkar, dargöz, pahlı, lovğa lap itine tök... çokdur.»

Zehmete çağırış, insanların rahatlığı, mutluluğu için yaşamağın tebliği, ma'navi-ahlaki nakisliye karşı e'tiraz ve mübarize Domrul'un-hakikatı derk etmiş Deli Domrulun hayat gayesidir. O, heç vakit şu toprakdan köçmek istemir. Onun üçün en zengin ahça su topragda, en zengin al-

tun şu topragdadır.

Dastan'ın kendinde olduğu gibi, «Deli Domrul» komedisindeki hoş emelli deli-dolu Domrul'u, toprağa bağlı, emeksever Domrul'u, hazırcavab, mübariz ve kolaylıkla Ezrayıla can vermek istemeyen Domrul'u seciyyelendiren bir ceheet de var. Onun ruhunda muhabbet var; anne muhabbeti, baba muhabbeti, Banı'ya (dastanda kadının adı yokdur-müellifler) olan muhabbeti. O, Oğuz illerini sevir, saldırdığı köprüye sonsuz muhabbeti var. Domrul Ezrayıldan hahiş edir ki, onun ruhunu canından çıharmasın, canını neşterlerle almasın. Onun başını kessin, goy onun al kanı kara Oğuz toprağına çilensin, yerinde lale, çiçek, gerenfil bitsin.

İnsanların sedageti namine çekilen emek, insanlara, toprağa, muhabete galib gelir.

Halk edebiyatımızın gerekçelerinden istifade yolu ile yazılmış komedinin bedii hüsusiyetlerinden biri onun halk gülmeçesi (yumoru), ata sözü ve masallarla cilalanmasıdır, başka bir meziyyeti beşeri narahatlık gerekçenin hadiselerin ümumi aharı ile alakalandırılmasıdır. Eserde boyun konu hettini sahlaya bilen müellif oradakı canlı, obrazlı ifadeleri, cümleleri kendi kalem mehsulu ile ustalığla alakalandırılmış, hadiselerin cereyanında ve sonlugda tebiiliyi te'min etmiştir.

Belelikle, göründüyü gibi, «Dede Gorgud» boylarından istifade mühtelif janrlı yazılı edebiyatımızı ehate edir. Şu bakımdan yanaşanda sinema ve tesviri sanat sahelerinin «Dede Gorgud» boylarından behrlenmesi olguları da geniş tehlike, tadgigata esas verir. Makalannın hecmi şunlardan behs etmeye imkan vermir. Odur ki, hemin eserlerin ancag adlarını geyd edirik: Yazar dramaturg Anar'ın aynı adlı iki serili senarisi esasında çekilmiş bedii film; «Dede Gorgud» balesi, «Dede Gorgud» gerekçeli resimler (M. Abdullayevin) ve miniatürler

(F. Memmedveliiev), K. Marks yunan kültüründen yazarken göstermiştir ki, bazı sanat incileri cemiyet inkişafının aşağı seviyede olduğu bir zamanda meydana gelseler de, cemiyetin sonraki inkişafı merhelelerinde yaranan kültüre, edebiyata kendi müsbet te'sirini göstermekte devam eder. Şu deyim yönümünden yanaşanda «Dede Gorgud» böyle sanat incilerindedir. Toplanmış folklor nümünelerinin araştırılması tasdıgıdır ki, bastanın boyları ağız edebiyatımızın kendine böyle te'sir göstermiş, revayet ve efsaneler tarafından yapılmıştır. Şunlar «Dede Gorgud»un kaynak olma fonksiyasının başka bir tarafının mazmununu teşkil eden edebi olgulardır ve ayrıca makale için kifayettir.

Söhbət çağdaş nesrimizde «Dede Gorgud»un te'strinden gelende daha çok yazar-sinema dramaturg Ahmedağa Muğanlı'nın «Şehriyar efsanesi», «Gorgud dedenin öyüdü» eserleri yada düşür.

Ahmedağa Muğanlı «Dede Gorgud» boylarına, boylardaki obrazlı ifadelere, dastanın şiirsel sintaksisine daha çok üz tutan yazardır. Şu istifade bir neçe bakımdan ferglidir. Böyle ki, müellif «Şehriyar efsanesi» uzun öyküsünde Kadir'la Gözel'in dünyüne Dede Gorgudu getirir, onun öğuzname hoşduğunu bedii ayrıntı gibi esere dahil eder. Üstelik uzun öykünün dilini teşkil eden bir sıra ideomatik ifadeler, söz birleşmeleri işledir: «Gılıncıma doğranım! Kendi ohuma sancılıml!» Çal gılıncın... yetdik! «Yarımamın yarçımamın...» ve s.

«Şehriyar efsanesi» uzun öyküsünün gahramanları da-kızla oğlan ohtar, gursag tutur, at çapdırır; onlar da ohtar ve oh düşen yerde gerdek gurur, dost gelmese, darda olan dost azadlığa çıhmasa gerdeye girmirler; Muğan ilinin igidleri Dede Gorgud ne-siheti ile basdıglarını kesmir, saza, söze hörmet goyur, il ağsagğalının sözüne emel edirlir. Şehriyar meleyi Gözel silahdaşları olan kızlara Gorgud

kahramanı gibi müraciet edir: «Hey, benim kız kardeşlerim...»

Bağır basmaq, baş eyib selam vermek, döyüş günü bir-birine arha olmagı... gibi ma'navi-fiziki kültür hüsusiyyetleri hem «Dede Gorgud», hem de «Şehriyar efsanesi» kahramanlarına has hüsusiyyetlerdir (5, 60-102).

Akademi üyesi D. S. Lihaçov «İgor polku hakkında dastan»a aid tadğıgatlarında onun şiirsel nahışlarından A. Radişev, V. Jukovski, A. Pışkin ve K. Rilevevin, obrazlarından (suretlerinden) A. Blok ve V. Bryusov'un istifade etdiklerini aşkara çıharmış, opera ve ressamlığda konu ve manba olduğunu olgularla tasdıgı etmiştir. Görkemli alim şu istifadeni onunla elakalandırır ki, dastan suretleri kendilerinde görünmemiş şiirsel güvve daşıyırlar.

Dünyanın bir çok dillerinde-rus, ingilis, alman, italyan, arap, fars dillerine çevrilmiş, defelerle yayınlanmış, dünya bedii medeniyyeti hezinesini zenginleşdiren esere çevrilmiş «Kitabi-Dede Gorgud» kahramanları da böyle güdree ve beşeriliye malik suretlerdir. Derin beşerilik, dünyavi humanizm, solmayan helgilik, tebi-rea-list boyalarla dolu boyların tedgigat soğrafiyası yıldan yıla genişlendiği gibi, bedii yaradıcılığda da kaynak kibi rolü artır.

1. Anar. «Dede Gorgud dünyası», Azerbaycan» dergisi, 1985, N-II, say. 79.
2. Ş. Ekberzade. «O. F. Sertkaya: «Azerbaycan üreyimde bir şah damardır». «Kommunist» gazetesi, 5 Avğustos, 1988.
3. Ruyiye Genber kızı. «Bulud Garaçorlu Sehend ve onun poeziyası». Sehend. «Sazımın sözü», Bakü, 1984, say. II.
4. Mirza İbrahimov. «İki kitab», «Edebiyyat ve incesanat» gazetesi, 23 Mart, 1968.
5. Ahmedağa Muğanlı. «Ömürden yeddi yaprag», Bakü, 1984, say. 60-102.